

Остапенко О., учениця 10 класу.
Науковий керівник: Варшавська М., вчитель історії
Миколаївський юридичний ліцей

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ВЕЛИКОГО ПРОСВІТИТЕЛЯ

Микола Миколайович Аркас є символом відродження української національної культури на початку ХХ століття. Він здійснив значну просвітянську, політичну, творчу місію. Щоденник Аркаса – цінна архівна знахідка, матеріали якої розкривають історію його життя. Записи в щоденнику датовані 1875 роком, нині зберігаються в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї. У 23 роки Микола Аркас розпочинає писати хронологічну довідку, яка є головним, на думку авторки, автобіографічним документом, який залишив після себе Микола Миколайович. Цікаво, що на титульній сторінці діаріуша автор підписується не грецьким прізвиськом Аркас, а суто українським - Аркасенко[4,с.1]: як нам відомо, прізвиська на -енко належать до одних з найпоширеніших українських прізвиськ. Цей вияв означає, що вже з юного віку М. М. Аркас обрав свою стежку, шлях українського борця за справедливість.

Під час дослідження теми епістолярної та мемуарної спадщини просвітителя перед науковицею постала проблема: щоденникознавці досі не розробили єдиної класифікації щоденних записів, тому авторка класифікувала автобіографію Миколи Аркаса самостійно, спираючись на архівний матеріал.

Через багато десятиліть забуття науковці та публіцисти продовжують вивчати культурну спадщину Миколи Аркаса. Одним з невисвітлених аспектів життя історика є його епістолярна й мемуарна спадщина. Дослідницями епістолярії Аркаса можна вважати В. Андріяш, яка у своїй статті «Проблеми українського державотворення в епістолярній спадщині М. М. Аркаса» розглянула листи Миколи Миколайовича й проаналізувала його позиції у вирішенні різноманітних місцевих та національних питань, Т. Березовську, яка в статті «Микола Аркас: сторінки юнацького щоденника» з точністю описала, що сторінки щоденника наповнені коханням, лірикою та літературними спробами. Також епістолярною спадщиною письменника цікавляться такі науковці: І. Береза, В. Ульяновський, В. Сарбей, В. Шкварець. Джерелознавча база роботи - щоденник Миколи Миколайовича Аркаса, датований 1875 роком.

На думку науковиці, діаріумологія – малодосліджений мемуарний жанр прози, тому метою дослідження було доведення того, що щоденник є вагомим та багатограним джерелом інформації для вивчення істориками етнокультурних процесів. На прикладі видатного громадського діяча дослідниця показує як «грек з душею українця» ставився до утисків української мови через призму хронологічних подій у його особистому щоденнику.

Не існує точної класифікації щоденних нотаток, але авторка класифікувала їх за: диференційованими ознаками, мовним стилем, ідейним спрямуванням. Визначення цих рис допомогло зрозуміти мету та мотиви написання «аркасівської» автобіографії. Щоденникознавець Г. Костюк виділяє 4 основні типи записів:

1. Перший різновид – щоденники, які пишуть з розрахунком на публікацію. Як правило, у таких щоденниках оминають дрібні деталі, акцентують увагу на питанні часу, визначаючи «своє місце в ньому[1,с.186]».

2. Інший тип репрезентують як глибокі, особисті нотатки, «виповнені інтимними фактами, переживаннями, почуваннями, побутово-психологічними сценами[1,с.186]».

3. Третя форма – докладні факти з коротким описом дати, часу й місця.

4. Четвертий жанровий різновид репрезентують як «нотатки щоденних спостережень, рідкісних вуличних висловів, народних говорів, професійних висловів, випадкових ситуацій, схоплення характеристичних портретів, пейзажів[1,с.186]».

Проаналізувавши хронологічний діаріуш, стверджуємо, що записи Аркаса підлягають другій, третій, четвертій формам характеристики Г. Костюка. Автобіографія відповідає другій формі, тому що в щоденнику описуються особисті, навіть інтимні переживання Миколи Миколайовича: ««Боже чи вже не збудеться мое бажання невже і тут зла доля розірва мое счастья?!..[4,с.2]», «Гласю голубонька моя! рибко моя золота! Ну що мені у світі робить?![4,с.6]» – нотатки наповнені особистими думками й переживаннями, не націлені на публікацію або розповсюдження.

Третій різновид, тому що іноді Микола Аркас зазначав лише дату, місце зустрічі й дрібні деталі події: «21 січня. Був у Старових. Мар. Венедикт хоче щоб я в неї харчувавсь. Неприходиться якомсь. Дуже далеко[4,с.6]», «28 січня. Цілий день нічого не робив[4,с.6]»- записи не мають публіцистичних або філософських роздумів, оцінок, містять лише конкретні, сухі факти. Репрезентація четвертої форми присутня в таких фрагментах: «Що не робитця, як там кажуть, то усе к лучшому[4,с.5]», «А поки що треба кувати залізо поки гаряче...[4,с.2]» – вуличні вислови та народні говори були щоденними спостереженнями Аркаса. Отже, найбільше в діаріуші переважає друга, інтимна форма. Читаючи щоденник, дослідниця неодноразово натикалась на переживання Миколи Миколайовича з приводу весілля, його тяжкої долі: «Полюби мене моя рибко хоч трошки й я найщасливіший буду[4,с.4]», «Нема вже, нема й кріхти надії, на серці наче камінь ліг та такий важкий...[4,с.19]».

За ідейним спрямуванням щоденникові записи поділяють на приватні та офіційні. У приватних нотатках автор описує події від свого імені. Офіційні щоденники мають публічні ознаки. Авторка вважає, що хронологічний діарій Аркаса має риси обох стилів. З однієї сторони просвітитель описував свої особисті переживання та події, які не торкаються суспільних громадських справ, але з іншого боку Микола Миколайович ділився спогадами про дитинство, кажучи, що «Може мое верзіння попадеця комусь, хай прочита. Не знаю чи згадувати свої мали годи? [4,с.8]». Автор припускав, що його записи можуть опинитися в публічному доступі.

Беручи за основу такі параметри як мовний стиль, дослідниця Н. Момот виокремлює фактографічний і белетризований типи щоденника [3,с.423]: «фактографічний – документальний, точний; белетризований – відмінність умовного художнього образу від реального життєвого явища нівелюється,

художній образ абсолютно або частково не дорівнює достовірним фактам»[2]. Автобіографія М. Аркаса белетризована, свідченням цього є цитати з діяріуша: «Тепер Миколо роби що тобі серце скаже...[4,с.2]», «Дивлюся а Ярина біліша сорочки стала...[4,с.11]».

«Аркасівський» щоденник за змістом є особисто-суспільним. Насамперед, автор писав його для себе, для вивільнення думок – це є особистим фактором, проте Микола Миколайович розумів, що колись його думки будуть «доступними» для інших - цей фактор є публічним. Класифікувавши щоденні записи Аркаса за їхньою типологічною приналежністю, ідейним спрямуванням, мовним стилем, можна зробити висновок, що за змістом мемуари просвітителя особисто-публічні. Головна мета їх написання – вивільнення своїх думок, переживань, фіксація особистих подій, суспільна користь відійшла на другий план.

Науковиця зауважує, що велику увагу в щоденнику Аркас приділяв козакам – це заслуга матері письменника, Софії Аркас (Богданович). Софія Петрівна походила з козацького роду Богдановичів, тому й прищеплювала синові любов до вольового українського народу. Як наслідок, через багато років Микола Миколайович неодноразово згадує українських козаків: «На панському, це б то батьківським дворі стоїть гайдамака для моїх малих брата і сестри...[4,с.8]»; «Терпи козак, отаманом будеш. За терпіння Бог, кажуть, дає спасення[4,с.5]».

Авторка звертає увагу на малодосліджений твір в щоденнику М. М. Аркаса, який став новизною дослідження - історичну повість «Калниш[4,с.21-27]», присвячену Петру Калнишевському, останньому кошовому отаману Запорозької Січі. Ця повість є найпершим прозовим твором у житті драматурга. У ній М. Аркас описує державний устрій козаків: «У тій церкві рано и вечір чорнець службу правив,...усі в дорогих жупанах, до церкви а попереду стає старшина, кошовий отаман, писар та судя...[4,с.23]»; козацьке самоврядування: «Громада Запорозька звалася тоді Кошик и була в неї кошова старшина що орудувала усіми ділами кошовими. Був Кошовий отаман що усім кошом завідував, був кошовий писарь що діла та бомаги кошови доглядав був кошовий судя що судив козаків був ще й обозний що обоза, це б то волку з муницею та іжею, у походу ще були хорунжий що корогу у поході носив та бунчужний що бунчука носив[4,с.27-28]»; адміністративно-територіальний устрій вільних вершників: «Увесь кош поділений був на куріні, як тепер московски повки на роти, и у кожному куріні був свій курінний отаман и свій писарь курінний, усіх оціх старшин запорозьці вибирали из себе... [4,с.28]».

Софія Петрівна не тільки прищепила синові любов до України, але й виховала в ньому український менталітет. Раніше українців розрізняли за їхніми естетичними цінностями: гармонія з природою, піднесення сакрального мистецтва й християнської віри, поширення української історії, козацької доби – цьому й навчила Софія Аркас свого сина. Із записів поета зрозуміло, що він любив спостерігати за станом природи: «У хаті тихо тікі вітер якось жалібно свище у димарі, та недогарок тріщить[4,с.10]», «Тихо у степу, місяць сходить...[4,с.19]», звертався до Бога: «Поможи міні Боже![4,с.7]», згадував

козацьку добу: «По цих степах жили лицарі Запорозьці як вільне птаство носилися вони на своїх конях...[4,с.22]», молився Богові: «Був сьогодні у соборі молився за неї и свічку поставив[4,с.4]». За цими мотивами можна розрізнити етнічну приналежність людини. У даному випадку, Микола Аркас за етнічною приналежністю – свідомий українець, світоглядно – демократ.

Великий обсяг нотаток займають роздуми про кохання. Першою в автобіографії М. М. Аркаса згадується Глафіра Франкевич або Глася (так її називав юнак у своїх записках). Серйозність намірів Миколи Миколайовича щодо Глафіри описують такі цитати: «Щось чудне зо мною робиться! Ще з роду вік не любив я нікого так як цю дівчину; якесь щастя безмірне обхопить усю душу при одній думки за неї[4,с.2]», «18 січня. Получив письмо з дому і одвітив, питав батька що він дума за жениння, побачимо що одвіте[4,с.3]». Проблемою було лише те, що Глася була майже заміжньою: «Тепер Миколо роби що тобі серце каже, не слухай нікого и може Бог дасть и сбудетця твое бажання, колиб тільки вона Олойку розлюбила, бо не стое він її[4,с.2]», «Приїхав за рання сюди аж дивлюсь вже не тим пахне, заходилися вже Олойку вінчати, бачьте, гарбуза йому піднесла так вони узялися за Глафіру[4,с.3]». Виявилось, що Глафіра Франкевич не любила свого майбутнього чоловіка: «Зараз був у Мишка. Балакали за Глафіру він каже що вона з рода з віку не любила Олойку[4,с.7]». Попри все, Микола Аркас не полишав надії одружитися з коханою: «Сьогодні у половині 8-мої години наче що у спину мене штовхало: «иди та иди до Старовихь, перед очима з'явився твій чудовий образ[4,с.5]». Достеменно невідомо, чи одружився Микола Аркас на Глафірі, але остання згадка про неї в щоденнику історика була така: «21 лютого. Нудно чогось. Бачів її карточку сидить голубонька така добра як янголяточко. Лялечко моя дорога, незабутня![4,с.20]».

Важливою жінкою в житті поета була сільська дівчина Ярина: «На 20-тім році полюбив я дівчину. Ще з малечку гралися ми з нею на вулиці у слободі[4,с.7]», «Остався я та Ярина. Ми вже любилися з нею, тікі боялися сказати одне одному, ніяково якось було[4,с.8]». В архівній знахідці описувався процес весілля Миколи з Яриною. Одна з частин традиційного весілля – це сватання, під час якого вирішується питання про шлюб. Сватати дівчину вирушали пізно ввечері: «Гайда у ночі, як пани поснуть до твого батька, треба діло оброблювати без сватів[4,с.9]». Потім кликали дівчину й прилюдно запитували її згоди на шлюб: «Вона хвалити Бога в нас не маленька одмовила мати, свій розум має спитай її чи хоче вона...[4,с.10]», « - Чи підеш доню за іого?[4,с.10]». Відповідь нареченої була обов'язковою та вирішальною: «Атож. Одмовила вона глянувши на мене[4,с.10]».

На запитання щодо благословення своєї доньки, батько Ярини заявив: «Ну сину ось тобі спетрик Яринчин бери іого та свій та ідь до попа, як знайдеш попа тоді й рушники подамо й поблогословлю...[4,с.12]» - з цього фрагменту зрозуміло, що наступний етап весілля - вінчання, союз чоловіка та жінки, освячений церквою, який неможливий без батюшки, тому Микола Аркас на коні з села Богданівка прямує до іншої слободи: «Одчинив я вороття, вивів коня...[4,с.12]», «Я поїхав до батюшки, прив'язав коня до воріт, а сам увійшов

у двір. З хати вийшов високий москаль з отставних, навіть причотних: подививсь на мене:

«А откуда ты братъ»

Зь Богданівки – кажу... [4,с.13]».

Після того, як вийшов надвір батюшка, Микола Миколайович відрекомендувався й показав документ, який посвідчував його особу: «Я устав уклонився підішов під благословенне, тай розказав чого приїхав и хто я; він одразу не повірив, бо я був у хохлоцької одежі, я йому метрику показав...[4,с.14]».

Для того, щоб обвінчатися, молодята повинні були заплатити попові декілька сотень карбованців, але не всі могли собі це дозволити, тому молодий Аркас намагався домовитися з 12 попами, але все марно: «А отчего и не так! дадите 200 р. перевінчаю. – Та де ж я їх візьму! батюшка![4,с.14], «обыздив я за ці три дни верств 300 був у 12 попів...[4,с.14]».

У випадку з М. М. Аркасом, молодята не змогли одружитися, але пройшли декілька процесів передвесільного етапу. Сватання відбулось успішно, хоч і батька-адмірала не було попереджено: «Твій батько генерал! О!!! Чи ж схоче він мати за невістку просту дівку?[4,с.11]», «Ну як йому приступити до батька, адже ж ти й сам гаразд знаєш який він у його, хай хоть мати його поблагословлять...[4,с.11]». Оглядин та заручин не було, але був процес пошуку попа, який би міг поблагословити молодят. Усе завершилося тим, що Ярина через декілька років одружилася з іншим чоловіком: «Рішив я подіждати, минув рік літом изнов из нею бачивсь рішили ще пождати.

30-го відібрав я лист від побратима Семена що Ярина перевінчалася 24-го[4,с.15]».

Привертає увагу читача й те, що молодий Микола Аркас вів облік своїх наречених, фіксував період, протягом якого був закоханий в дівчину:

«Любив я: 1 Ганнусю – з 1866 по 1869 рік – з 14 по 17 літ - 3 р.

2 Ольга Кравчівна – 1871 - 1872 – 19 – 20 – 1 р.

3 Ярина – 1872 – 1875 – 20 – 23 – 3 р.

4 Глафира Франкевич – 1875 – 1875 (олівцем) – 23 – 23(олівцем) – ½ місяця[4,с.20]».

Із хронологічної довідки М. Аркаса довідуємось, що в юному віці він був справжнім романтиком. Одним з найважливіших аспектів літературного фольклору для молодого покоління є романтика – особливий стан душі автора, викликаний прагненням до ідеалу прекрасного. Доказом того, що Микола Миколайович був романтиком, знову ж таки, є записи з мемуарів: «Я тільки й бачив її чудовий облик бачив її глибоки сіри очі що так чудово любляче дивились на мене...[4,с.8]», «Гласю голубонька моя! рибко моя золота! Ну що мені у світі робить?![4,с.5]».

Підбиваючи підсумки, авторка статті стверджує, що такий малодосліджений мемуарний документ як щоденник є вагомим джерелом для вивчення дослідниками етнокультурних процесів. У даному випадку діаріуш чи не найкраще розкриває внутрішній світ досліджуваної постаті. Багато нового, неопублікованого матеріалу знайдено в нотатках М. М. Аркаса. Розкривши весь

зміст джерела, дослідниця показала, наскільки різноплановою особистістю є Микола Миколайович і наскільки об'ємна його мемуарна спадщина.

Список джерел:

1. Костюк Г. О. Записники Володимира Винниченка. Володимир Винниченко та його доба. Дослідження. Критика. Полеміка. Нью-Йорк, 1980. 283 с.

2. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2006. С.8.

3. Сирко І. Актуальні парадигми сучасного щоденникознавства. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2015. 2015. С. 421-423.

4. Щоденник М. М. Аркаса за 1875 рік//Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Д-8882. 37с.